FOLIA HISTORICO NATURALIA MUSEI MATRAENSIS
1994 19: 211–224

Gerendás és határának természeti viszonyai

RÉTHY ZSIGMOND

ABSTRACT: (Natural relations of Gerendás and her confines.) Author examines in this paper the changes in the region of the village Gerendás and her confines going back to centuries. He reports the data of natural scientific knowledge of his country, as well as botanical and zoological - first of all ornithological - data paralell to the structural changes in the region which are well traceable by records.

Bevezetés

Gerendás területe a Békés–Csanádi löszhát ÉK-i részén fekszik. A falut 1418-ban említi először okmány, de régészeti adatok alapján tudjuk (1), hogy lakott vidék volt korábban is. 1564-ben 112 család fizetett tizedet, ez kb 500–600 lakost jelent. Igen népes falu volt abban az időben, amit nyilván az előnyös természeti körülmények is segítettek.

1595 telén a törökök elpusztították a falut. Ugyanakkor későbbi tanúvallomások irataiból ismerjük, hogy ha gyéren is, de ezt követően is lakott hely volt. 1720-ban báró Harruckern kapta birtokrészül, majd 1740-től Csaba közlegelője (2). 1924-ben alakult újra mint község, addig Csaba (Békéscsaba) határaként alakult sorsa.

A gerendási táj felfedezése

Az egykori vízfolyások medrei

Gerendás tágabb vidékét szemlélve a térképeken, feltűnő, hogy az egykori Ős-Maros erei és fattyúágai hálózzák be a tájat. Mostanra már teljesen kiszáradtak ezek az egykori vízfolyások, de a mikrodomborzat 2–5 méteres magasság-különbségei igen változatossá teszik a vidéket.

Haan Lajos írja 1858-ban (3) az alábbiakat:

„Csabának vidéke merő síkság, majd völgyesebb, majd halmosabb például a gerendási pusztán." ... „Azonban a csabai vidék jóllehet merő síkság, még sem olly szem untató, mint azt a hegységekhez szokottak képzelik. Díszítik azt ugyan is azon öt rendbeli szőlős és gyümölcsös kertek, mellyek Csabát minden oldalról körülveszik; kellemessé teszi az, hogy a vidék szorgalmas lakosságának száz meg száz csinos tanyai épületjeitől fehérlik." ... „Vannak továbbá Csaba határán néhány úgy nevezett tengerszemek is, mellyek a legnagyobb szárazság idején is egészen el nem apadnak, névszerint egy illy kerek tó van Gerendáson, éppen az ispáni lak kertje végében, melly a Körössel van összeköttetésben, mert ennek áradása szerént árad vagy apad." (4) Ez a tó a Csicsely-tó, de ma már ismert, hogy vize a Maros vízrendszerével van kapcsolatban; mint a többi kisebb-nagyobb tavak a környéken. Ugyanakkor nyilván sokszor előfordult, „hogy a Maroson és a Körösön is gyorsan lezúduló nagy árvizek Arad – Gyula közötti területen is szétterülvén, az ottani régi medrekben találtak lefolyást..." (5) A gerendási határtól Szentes vagy Hódmezővásárhely irányában húzódó szinte számtalan erek és fattyúágak egykori vízviszonyait jól jellemzik az egykori visszaemlékezések.

A kakasszéki-ér, amit Kútvölgynek is neveznek, „...Gerendástól Csorvás irányában haladt, medre jól kivehető ezen a helyen. Itt Hajdúvölgynek, vizét pedig Hajdúvölgyi érnek nevezik. Ezen a helyen igen széles, kb. 450–600 m, majd ... (6)

„A Kakasszéki éren a régi víziközlekedésről Szeremlei így tudósít: „A helyi hagyomány szerint e folyón régibb századokban Gyuláig hajóval lehetett és szoktak közlekedni." (7)

Bodnár Béla 1928-ban írta: „A mai Kakasszéki tó környéki idős gazdáktól hallottam, hogy nagyapjaiktól, szépnagyapjaiktól fennmaradt hagyomány szerint abban az időben nagy víz idején éltes hajók jártak Vásárhely és Gyula között a Kakasszék éren." (8)

Huszár Mátyás neves vízmérnök „1821. október 11-n írt jelentésében igen érdekes ősvízrajzi képet festett. Elmondja, hogy 80 év előtt a Szentes és Hódmezővásárhely közti árterületen magas vízálláskor mindkét városból hajón kellett járni Gyulára a békési puszták között." (9) Huszár megállapítása az 1740 körüli esztendőkre vonatkoznak. Ezt a dátumot közelíti a Bodnár által gyűjtött és leírt hagyomány is. Ha pedig a „békési puszták között" csónakkal lehetett járni Gyula irányában a vizesebb periódusokban, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy *ekkor* – az utóbbi századokban is – a gerendási határ medreiben is bőségesen volt víz.

A medervonulatok rajza, a hosszan elnyúló dűnék, hátasabb helyek és halmok ma is érzékletesen jelzik az egykori táj élővilágát. A vízfolyások mentén a vízhez kötődő, a hátasabb vízmentes tájon pedig a löszpuszták növény- és állatvilága élt. A közeli környék néhány szerencsésen fennmaradt, s ma már természetvédelmi területe (Csorvás, Pusztaföldvár, Kardoskút) is ezt igazolja. A későbbiekben erre még visszatérünk.

A halmok

A gerendási határt változatossá tevő, igen szép tájképi elemek a halmok, melyeket – sajnos! – nagyrészt már elszántottak. Ezek a halom a következők: Csorvás halom, Kegyes halom, Keglovics domb, Csősz halom, 91-es halom, 94-es halom és 96-os halom. Az utóbbiak nevét ezidáig nem sikerült megtudnom.

A kurgán kultúra népe a magyar Alföldön a neolitikum után jelent meg. „Bizonyított dolog, hogy a kurgánok nemcsak régészetileg nagyjelentőségű kultúrtörténeti emlékek, de az Alföld botanikai és zoológiai mini rezervátumai is. Olyan fajoknak adnak utolsó menedéket kicsiny biotópjukban, amelyeket már hiába keresünk a körülötte terjengő és fojtogató monokultúrában. Kollektív génbanknak is tekinthetjük a kurgánok biocönózisát s azok együttes megőrzése kötelességünk. Másik fontos szempont, hogy a kurgánok csak úgy őrzik meg teljes épségüket, ha azokon védő gyeptakaró és vele együtt funkcionáló állatközösségek élnek. Ez a biológiai védelem óvja a korróziótól a halmokat. Megsemmisítésükkel a kurgánok eltűnése megindul, s már csak rövidebb-hosszabb idő kérdése megsemmisülésük." (10)

A közeli pusztaföldvári Nagytatársánc természetvédelmi területe a legjobb példa, hogy „szelíd gazdálkodással" kis területen is milyen nagy értékek maradhatnak fenn évezredeken keresztül! A lepusztult gerendási halmokon ha nem is állíthatjuk vissza az eredeti – a tatársáncihoz hasonló – jégkorszak utáni, máig megmaradt löszgyepet; de visszagyepesítéssel olyan biológiai rekonstrukció lenne megvalósítható, amely nemcsak etikai és tájképi értékkel bírna, hanem szigetvoltával fontos szerepet töltene be újra a „modern mezőgazdasági kultúrkörnyezetben" növény- és állatfajok életének biztosításával.

Nem feledhetjük, hogy a még mindig egyre növekvő monokultúrás mezőgazdálkodás milyen nehézséget jelent számos növény- és állatfaj fennmaradásában. Sokszor nem is gondoljuk, hogy a szinte végtelennek tűnő kultúrtájban ezek a halmok, kis tavak, facsoportok vagy cserjések az életbenmaradás utolsó lehetőségét adják sok kis élőlénynek. Nélkülük pedig még szegényebb is lenne a táj.

A gerendási puszta

A XVIII. szd.-tól előforduló feljegyzések Gerendásról nemes egyszerűséggel – a legtöbb esetben – csak annyit jegyeznek meg, hogy Csabához tartozó puszta. Így a pusztához tartozó adatokat elég nehéz leválasztani a csabai adatokról, mindenesetre a rendelkezésre álló egykori

adatsor így is érzékelteti, hogy a gerendási pusztán (is) milyen agyarányú, nyilvánvalóan külterjes állattenyésztés folyt – mindaddig míg föl nem szántották a gyepet. A nagy állatlétszám is egyik bizonyítéka a Csaba határában elterülő egykori hatalmas pusztának. Szántó írja (11), hogy „a legnagyobb gondot a tágas pusztákon, melyek Gerendáson és a felső nyomáson elterülnek, a marhatenyésztésre fordították. Csaknem minden lakosnak volt legkevesebb 20 darab juha. ... Az állattenyésztés méreteire jellemző, hogy az 1777. évi dicalis összeírás szerint 13518 tehén és ló, 5403 sertés, juh és kecske, az 1780. évi összeírás szerint 13 322 tehén és ló és 7146 sertés, juh és kecske járt ki a legelőre."

Haán szerint (12) „Csaba csupa gyeppel volt körülvéve, s amerre a szem látott, egyebet mezőségnél nem láthatott."

De a legelőelkülönítés megtörténte után a „roppant gyepet" egészen a városig felszántották." (13)

1845 után tehát egyre jobban terjeszkedett a szántó az ősgyep rovására. Főterményük a búza, tengeri, árpa és zab. Reök István írta 1865. júliusában Munkácsy Mihálynak gerendási tanyájáról, hogy: „A héten kezdtük a búza takarítását, a búza közép termést ígér, a kukorica nem néz ki rosszul, annál rosszabb a dohány, mely nagy fontosságú cikk." (14)

1936-ból olvashatjuk (15), hogy „főtermény a búza és tengeri. Kevés árpát, zabot, csalamádét, lucernát, dinnyét, hüvelyest, kendert, mákot és lent termelnek még. Az állattenyésztés a rét és legelő elégtelensége miatt nagy nehézségekbe ütközik." Száz esztendő alatt mennyire megváltozott a táj! „Állatállománya 1931-ben: 485 szarvasmarha, 667 ló és 1525 sertés." (16)

Majorsági és tanyás gazdálkodás alakult ki a gerendási pusztán. Az egykori végtelen legelők helyét a búza és a kukorica tengere foglalta el.

A tanyavilág

A gerendási tanyavilág a XIX. szd. második felétől századunk közepéig élte virágkorát. Akár az egykori folyómedrekről, a halmokról, de különösen az átalakult pusztáról és annak tanyavilágáról teszünk említést, akkor mindig mint élőhelyekre gondolunk elsősorban. A növény- és állatvilág folytonosan átalakulóban levő élőhelyeire...

Amíg öreg gyep borította a határ nagyobbik részét, néhány majoron kívül inkább csak szárnyékok, karámok és itatókutak „díszítették" a határt, na meg a temérdek lábasjószág.

Az egyre terjeszkedő majoros majd tanyás gazdálkodás teljesen megváltoztatta a határ arculatát. A zsuppal, majd cseréppel fedett tanyához gazdasági udvar tartozik, ólakkal, istállókkal, szérüskerttel, gémeskúttal, díszkerttel, legtöbb helyen a kisebb-nagyobb gyümölcsös mellett kiserdő is volt, hacsak néhány házhelynyi is. A tanyavilágot dűlőutak hálózták be, a keskenyebb-szélesebb utakat pedig fasorok kísérték, de legtöbb helyen még orgonások vagy kökényesek is. Ezek nyomai még ma is láthatók a határ egyes részein. Az idősebbek öreg hagyásfákra emlékeznek még, diófára, körtefára és fehérnyárakra. Az utóbbiakból még most is látható néhány példány Csorvás irányában, de az egyik közismert „gerendási topolyafa" – mely valószínű, hogy a legidősebb volt-, a '80-as évek végén egy vihar után kidőlt.

Az 1833-as kataszteri felvételen Csaba határrészein Nagygerendáson 21, Gerendási telken 223, a Gerendási legelőn pedig 58 tanya volt, összesen 302. (17)

Huley 1982-ben készült munkájában (18) 390 tanyát azonosított be a határban! Ezek egy része már lakatlan volt, vagy el is bontották ezidőre.

A tanyákkal teletűzdelt határ számtalan kisemlősnek és madárnak is élőhelyet biztosított. A változatos búvó- és fészkelőhelyek, a sokféle lágyszárú növény, cserje és fa nemcsak az itt fészkelőknek, az állandóan itt tartózkodó madaraknak, de az őszi-tavaszi vonulásban résztvevőknek is nagy biztonságot adott. Volt egy nagyobb kiterjedésű kert is, az un. Déneskert, hatvan holdas gyümölcsös a Csabai–Orosházi út és a Molnár–Csiszár dűlő között. (19)

Az, hogy talajszinttől a lombkoronaszintig minden lehetséges élettér jóval nagyobb területen volt képviselve; biztosította az élőlények fajgazdagságát és magasabb egyedszámát.

Mai mezőgazdasági kultúrtáj

A mai határ jelentős része, mintegy 3000 hektár szántó. Nagyüzemi tsz gazdálkodást folytat a Munkácsy Mihály Termelőszövetkezet. Elsősorban búzát és kukoricát termelnek. 1990. április. Járom a határt; a főbb dűlőutak mentén még megvannak az akácfasorok, sok helyen még az elöregedett útmenti orgonasor is, de a tanyák nagyon elfogytak. A Külső–Monori tanyák felé haladva néhány öreg fehér nyárfa kíséri az utat, 2,5–3 méter törzskerületűek. Szép lankás vidék, varjak pásztázzák az alig arasznyi gabonavetést.

Két jelentős csatorna halad végig a határon: a Hajdú-ér–Görbedi-, és a Dögös–Kákafoki-csatorna. Vízbiztosításuk különösen az aszályos években igen jelentős a vadak számára is. Van ugyan még kisebb-nagyobb foltban vizes, lapos, nádasos terület is, így Csorvás-alsó irányában, a Csicsely-tó és a szeszfőzde környékén, vagy a csabai–orosházi út mentén is. Ötvenhat tanyát számoltam össze a mostani határban; emellett van még a tsz sertéstelepe, gépparkja, szarvasmarhatelepe, a Serköv állattartó telepe, vágóhíd, dögkút, szeméttelep, és gázcseretelep. A külterületi épületek és környékük gondozottsága, növényzetük sajnos meg sem közelíti a szinte mintaszerű községet...

A határ lényegét tekintve azonban, jellegzetes mai mezőgazdasági, gondozott kultúrtáj; előnyeivel és hátrányaival együtt.

A község mint táj

Az újonnan „telepített" Gerendás község 1924 óta létezik. Tulajdonképpen egy adott kistáj útkereszteződéseinek évszázadok óta lakott, a XIX. század egyre fejlettebb egyik majoros gazdálkodásának központjában alakult ki természetszerűleg. Már az ősi településeket is a legjobb természeti adottságú tájrészletekkel rendelkező határban választották ki. Józan paraszti ésszel.

Az, hogy a mai Gerendás D-i részén egykor templomos Árpád-kori falu volt és honfoglaláskori temető; mindez e gondolatsort erősíti itt és most. Minden település alakulását – évezredeken keresztül – a „per-pillanatnyi" *természeti állapotok és viszonyok* határozták meg elsősorban. Így volt és van ez Gerendás esetében is.

(A mostani, főként a XX. század második felében – látszólag ettől eltérő – településviszonyokat nemcsak a természeti, hanem a betonba ágyazott „kemény technikai és technológia" határozza meg inkább. De ez külön dolgozat témája lenne...) Tehát újra létrejött Gerendás település; a XX. század elején. Az itt élő őstermelők feladatává vált – tudatosan vagy „tudattalanul" vállalva azt –, hogy gazdálkodásukat – egy újabb évezred végén – a hagyományosból korszerűvé alakítsák át. Ez a történet folyik most ...

A község mint táj; a település nagyrésze gondozott és zöld növényzettel jól beültetett. A *természetvédelmi értékű főutcai hársfasor* – melyet a gerendási Méhész Egyesület telepített Miklya Mihály elnök és evangélikus tanító irányításával az 1920-as évek végén – a település központi zöld értéke.

Az egyéb idős fák 60–70 éves korából arra lehet következtetni, hogy a falu központi – eredeti – részében szintén hasonló időben ültették más utcákba is a hársfákat, mezei juharokat, magaskőriseket, vadgesztenyéket, luc- és feketefenyőket, nyár- és akácfákat (Mindez azt jelenti, hogy az akkori gondolkodó és cselekvő emberek hosszútávra láttak; hiszen – jogosan – arra gondolhattak, hogy hosszútávon nemcsak széppé teszik majdani községüket, de közben kiváló minőségű vegyes mézet is termelhetnek... Még az unokák is...) A temető öreg részén

15 példány hasonló korú gesztenyefa és 10 pld. hársfa alkot szép kis dupla fasort a kereszt előtt. A mellékutcákban sok a gyümölcsfa, főként szilva- és meggyfák. Ez már a '60-as, '70-es évek telepítései. Április közepe, s hófehér virágözönben a meggyfás utcák... Tavasz, a templomkert környékén fekete rigók fütyülnek.

Gerendás növényvilága

Borbás Vince a XIX. század egyik legjelentősebb magyar botanikusa több ízben is tanulmányozta Békés megye növényvilágát, s munkája eredményét 1881-ben könyvben is megjelentette. Gerendáson 1864 és 1865 szeptemberében, Orosházán és környékén pedig 1881 júniusában tartózkodott. A vidékről száznál több zárvatermő növényfajt jegyzett fel.(20)

1907-ben Thaisz Gerendásról és Csorvás környékéről jelzi –a már akkor is ritka! – vetővirág *(Sternbergia colchiciflora)* előfordulását, mely az ősgyepek jellegzetes növénye volt. Kiss István botanikus 1965-ben még azt írja, hogy „Csorvás határában 1–2 példányban még ma is megtalálható."(21) Az 1980-as évtizedben sajnos már nem sikerült esetleges előfordulását bizonyítanunk. Kiss 1930-tól tanulmányozza a környék növényvilágát – Orosháza, Kardoskút, Pusztaföldvár, Csorvás stb. –, elsősorban a szikesek mikrovegetációját, melyről számos dolgozatot készített. A környék szikes vizeiből 31 olyan növényi mikroorganizmust írt le, amelyek a szaktudományra nézve újaknak mutatkoztak.(22) Nevéhez fűződik a pusztaföldvári ősgyep és a Csorvás, Gerendás határában többfelé is előfordult volgamenti hérics *(Adonis volgensis)* – *az utóbbi évtizedben erdélyi héricsként (A. transsylvanica)* publikált ritka növény tudományos kutatása és részletes ismertetése.

Gerendás növényvilágát a környező területekkel való összefüggés értelmében kell bemutatnunk, hiszen a pusztaföldvári jégkorszak utáni (kb. 10 ezer éve kialakult) növényzet e területre is jellemző volt.

„Nagytatársánc ősgyepje országos, vagy talán európai jelentőségű geobotanikai kincsünk"(23) 1971 tavaszán lett természetvédelmi területté nyilvánítva. Az országos védettségű gyep védőövezetével együtt mindössze 1 kat.hold 114.❑-öl (0,56 hektár) területű. A második évezred végére mindössze ennyi maradt meg az egykori „végtelenbe nyúló" pusztákból...

Erről a területről Kiss professzor 60 év alatt több mint 50 növényfajt számlált és gyűjtött össze, de az alábbi 8 faj a jellemzője az ősi, háborítatlan gyepeknek:

Sarlós gamandor *(Teucryum chamaedrys)*,
Macskahere *(Phlomis tuberosa)*,
Kónya zsálya *(Salvia nutans)*,
Csuklyás ibolya *(Viola ambigua)*,
Csattogó szamóca *(Fragaria viridis)*,
Ebfojtó müge *(Asperula cynanchyca)*,
Jakabnapi aggófű *(Senecio jacobaea)*,
Közönséges borkóró *(Thalictrum minus)*.

A közvetlen környék másik nemzetközileg is nevezetes növénye az erdélyi hérics. 1935 tavaszán fedezte fel véletlenül a vonatablakból meglátva Csorvás határában Herkner MÁV-főmérnök. A Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárának akkori igazgatója, a híres Jávorka Sándor a helyszínen is tanulmányozta, majd Zólyomi és lengyel botanikusok, majd Kiss István. Győrffy prof. 1939-ben megjelent közleményében három év vizsgálati eredményeire hivatkozva bizonyítja, hogy nem behurcolt, hanem őshonos növényfajról van szó.

Kiss 1936 és 1942 közötti években végzett terepbejárásainak eredményeiről Csorvás határából „12 szakasz"-ban előforduló *Adonis* lelőhelyet ismertet 1960-ban.(24). Majd így folytatja: „...külön megemlítem, hogy 1942 április 10-én Csorvás község keleti határában is megta-

láltuk az *Adonis v.* nyomát. A vasúti töltés északi oldalának aljában, attól az úttól keletre kb. 700 méterre, amely a vasúton át Gerendás községbe vezet, összesen öt *Adonis*-bokrot ismertünk fel. Három közülük a virágzás kezdetén volt. E lelőhelyről ÉK-re kb. egy kilométerre, az ún. Vigh tanya felé vezető dűlőút közepe táján még összesen 4 *Adonis*-tő volt található. Ezek közül csak egy volt virágzó, a másik három fejlődésben erősen elmaradottnak mutatkozott. A közelben levő három friss ásónyom azt mutatta, hogy a „tályog-gyökér gyűjtői már itt is megfordultak. Ez alkalommal átkutattuk a Békéscsaba felé vezető műút mellékét, de *Adonis* nem fordult elő. Úgy látszik tehát, hogy az *Adonis v.* valamikor Békéscsaba felé is elterjedt lehetett. A környékbeli jó „fekete", illetve gesztenyebarna, ún. csernozjom-jellegű földeket azonban mindinkább feltörték, aminek következtében ez a növényritkaság a csorvási-határ e szakaszáról fokozatosan eltűnt."

A puszták feltörésével a természetes növényzet eltűnt, maradványai visszaszorultak az utak szegélyeire. A hagyományos mezőgazdálkodás idején – miután learatták a gabonát – még hosszú ideig a tarló és annak gyomnövényzete volt a táj jellegzetessége. Időben ez, kb. az 1960-as évek végéig volt jellemző, mindaddig míg ki nem alakult a nagyüzemi termelés, illetve rá nem tértek a gazdaságok arra a nagyon rossz szokásukra, hogy aratás végeztével felgyújtják a tarlót.

A gabonatarlók leggyakoribb növénye a tarlóvirág volt, a mézelő tisztesfű *(Stachys annua)*, majd az infű *(Ajuga chamaepitys)*, a tikszem *(Anagallis arvensis)*, a szeplőlapu *(Cerinthe minor)*, a spárga *(Asparagus officinalis)*, a szulák *(Convolvulus arvensis)*, a mizsót *(Lappula myosotis)*, sokszor még a sármányvirág *(Sideritis montana)*. Nyár végére a „tisztesfű virágának fehéres színét a bojtorjános mizsót kék virágszíne váltotta fel. S ha a tarló eddig sem került szántás alá, őszre barnás vagy szürkés színbe öltözött, s a kék virágok beérlelték a tüskékkel kapaszkodó terméstömeget: a kódustetűt.(25)

Mindaddig míg nem terjed el a „totális" vegyszeres gyomirtás, a meleg mikroklímájú kukoricatáblákban a leggyakoribb gyom a varjúmák *(Hibiscus trionum)* volt.

Az alábbiakban Gerendáson és környékén előforduló növények felsorolása következik. A növényfajokat gyakoriságuktól függetlenül, egy-egy családra jellemzőbbeket ismertetem.

Boglárkafélék *(Ranunculaceae)*: mezei szarkaláb *(Consolida regalis)*, keleti szarkaláb *(C. orientalis)*, vetési bogláka *(Ranunculus arvensis)*, erdélyi hérics *(Adonis transsylvanica)*.

Farkasalmafélék *(Aristolochiaceae)*: közönséges farkasalma *(Aristolechia clematitis)*.

Rózsafélék *(Rosaceae)*: hamvas szeder *(Rubus caesius)*, csattogó szamóca *(Fragaria viridis)*, liba pimpó *(Potentilla anserina)*, gyepü rózsa *(Rosa canina)*.

Pillangósvirágúak *(Papilionaceae)*: takarmány lucerna *(Medicago sativa)*, orvosi somkóró *(Melilotus officinalis)*, szarvaskerep *(Lotus corniculatus)*, fehér akác *(Robinia pseudo-acacia)*, keserű édesgyökér *(Glycirrhiza echinata)*, kaszanyűg bükköny *(Vicia cracca)*, mogyorós lednek *(Lathyrus tuberosos)*.

Bálványfafélék *(Simaroubaceae)*: ecetfa vagy bálványfa *(Ailanthus glandulosa)*.

Ernyősvirágzatúak *(Umbelliferae)*: mezei iringó vagy ördögszekér *(Eryngium campestre)*, bürök *(Conium maculatum)*, hasznos földitömjén *(Pimpinella saxifraga)*, pasztinák *(Pastinaca sativa)*, közönséges murok *(Daucus carota)*, ebfojtó müge *(Asperula cynanchina)*, ragadós galaj *(Galium aparine)*, tejoltó galaj *(G. verum)*.

Bodzafélék *(Caprifoliaceae)*: földi bodza *(Sambucus ebulus)*, fekete bodza *(S. nigra)*.

Macskagyökérfélék *(Valerianaceae)*: saláta galambbegy *(Valerianella locusta)*.

Mácsonyafélék *(Dipsacaceae)*: héjakút mácsonya *(Dipsacus laciniatus)*,

Mályvafélék *(Malvaceae)*: papsajt mályva *(Malva neglecta)*, varjúmák *(Hibiscus trionum)*.

Gólyaorrfélék *(Geraniaceae)*: nehézszagú gólyaorr *(Geranium robvertianum)*.

Kutyatejfélék *(Euphorbiaceae)*: farkas kutyatej *(Euphorbia cyparissias)*, vesszős kutyatej *(E. virgata)*.

Szulákfélék *(Canvolculaceae)*: herefojtó aranka *(Cuscuta trifolii)*, apró vagy folyondár szulák *(Convolvulus arvensis)*, sövényszulák *(Calystegia sepium)*.

Érdeslevelűek *(Boraginaceae)*: európai kunkor *(Heliotropium europaeum)*, koldustetű vagy bojtorjános mizsót *(Lappula myosotis)*, fekete nadálytő *(Symphytum officinale)*,

Vasfűfélék *(Verbenaceae)*: közönséges vasfű *(Verbena officinalis)*.

Ajakosak *(Labiatae)*: közönséges infű *(Ajuga genevensis)*, sármányvirág *(Sideritis montana)*, kerek repkény *(Glechoma hederacea)*, macskahere *(Phlomis tuberosa)*, tarlóvirág *(Stachys annua)*, osztrák zsálya *(Salvia austriaca)*, mezei zsálya *(S. pratensis)*, kakukkfű *(Thymus sp.)* csombor menta *(Mentha pulegium)*.

Burgonyafélék *(Solanaceae)*: beléndek *(Hyoscyamus niger)*, csattanó maszlag *(Datura stramonium)*.

Tátogatófélék *(Scrophulariaceae)*: szöszös ökörfarkkóró *(Verbascum phoeniceum)*, közönséges gyújtványfű *(Linaria vulgaris)*, mezei veronika *(Veronica arvensis)*.

Útifűfélék *(Plantaginaceae)*: lándzsás útifű *(Plantagó lanceolata)*, réti útifű *(P. media)*, nagy útifű *(P. major)*.

Mákfélék *(Papaveraceae)*: vérehulló fecskefű *(Chelidonium maius)*, pipacs *(Papaver rhoeas)*.

Keresztesvirágúak *(Cruciferae)*: vadrepce *(Sinapis arvensis)*, mezei zsázsa *(Lepidium campestre)*, pásztortáska *(Capsella bursa-paostoris)*, tavaszi daravirág *(Erophila verna)*, hamvas zsombor *(Sisymbrium orientale)*.

Ibolyafélék *(Violaceae)*: csuklyás ibolya *(Viola ambigua)*.

Fészek-virágzatúak *(Compositae)*: sziki őszirózsa *(Aster tripolium* ssp. *pannonicus)*, betyárkóró *(Erigeron canadensis)*, réti peremizs *(Inula britanncia)*, szúrós szerbtövis *(Xanthium spinosum)*, közönséges cickafark *(Achillea millefolium)*, orvosi székfű *(Matricaria chamomilla)*, eb székfű *(M. maritima* ssp. *inodora)*, sziki üröm *(Artemisia maritima)*, jakabnapi aggófű *(Senecio jakobaea)*, bókoló bogáncs *(Carduus nutans)*, útszéli bogáncs *(C. acanthoides)*, mezei aszat *(Cirsium arvense)*, mezei katáng *(Cychorium intybus)*, pongyola pitypang *(Taraxacum officinale)*, martilapu *(Tussilago farfara)*.

Porcsinfélék *(Portulacaeae)*: kövér porcsin *(Portulaca oleracea)*.

Szegfűfélék *(Caryophyllaceae)*: fehér mécsvirág *(Melandyum album)*, tyúkhúr *(Stellaria media)*.

Libatopfélék *(Chenopodiaceae)*: fehér libatop *(Chenopodium album)*, tatár laboda *(Atriplex tatarica)*.

Amaránt-félék *(Amaranthaceae)*: szőrös disznóparéj *(Amaranthus retroflexus)*.

Kankalinfélék *(Primulaceae)*: mezei tikszem *(Anagallis arvensis)*.

Istácfélék *(Plumbaginaceae)*: sziki sóvirág *(Statice gmelini)*.

Csalánfélék *(Urticaceae)*: nagy csalán *(Urtica xddioca)*, apró csalán *(U. urens)*.

Fűzfélék *(Salicaceae)*: fehér nyár *(Populus alba)*, fekete nyár *(P. nigra)*.

Virágkákafélék *(Butomaceae)*: virágkáka *(Butomus umbellatus)*.

Liliomfélék *(Liliaceae)*: spárga nyúlárnyék *(asparagus officinalis)* vetővirág *(Sternbergia colchiciflora)*.

Szittyófélék *(Juncaceae)*: fülemüle szittyó *(Juncus articulatus)*.

Palkafélék *(Cyperaceaye)*: tavi káka *(Schoenoplectus lacustris)*, sziki káka *(S. tabernaemontani)*, zsóka *(Bolboschoenus maritimus)*, sás *(Carex sp.)*.

Pázsitfüvek *(Gramineae)*: sziki csenkesz *(Festuca pseudovina)*, sziki mézpázsit *(Puccinellia distans)*, csomós ebír *(Dactylis glomerata)*, tarackbúza *(Agropyron repens)*, egér árpa *(Hordeum murinum)*, nád *(Phragmites communis)*, csillagpázsit *(Cyonodon dactylon)*, közönséges kakaslábfű *(Echinochloa crusgalli)*, ragadós muhar *(Setaria verticillata)*, tarackos tippan *(Agrostis alba)*.

Békalencsefélék *(Lemnaceae)*: apró békalencse *(Lemna minor)*.

Gyékényfélék *(Typhaceae)*: keskenylevelű gyékény *(Typha angustifolia)*, széleslevelű gyékény *(T. latifolia)*.

Az itt felsorolt fajok jelzésértékűek, a leggyakrabban előforduló, nagyobbrészt a gyomnövényzetet alkotó fajokat mutatja be. Ugyanakkor a felsorolásom tartalmaz néhány olyan fajt is – pl.: vetővirág, erdélyi hérics stb. –, melyek rejtett, közelebbi előfordulása *(topográfiailag is, időben is)* még lehetséges.

Gerendás állatvilága

Kifejezetten Gerendás határából nem tudunk régebbi, szervezett állattani kutatásokról. A közvetlen környék állattani szempontból legjobban feltárt területei a Kardoskúti Fehér-tó Természetvédelmi Terület és környéke, valamint a Szabadkígyósi Tájvédelmi Körzet és Békéscsaba határa. Magam a dolgozat kapcsán az elmúlt két évben *(1987–88)* minden évszakban végeztem állattani megfigyeléseket terepbejárásaim alkalmával. Az eredményekből és a környező vidék ismereteiből a legjelentősebb gerinces *(Vertebrata)* fajok közlésére van itt lehetőség.

Mint ahogy erre már korábban utaltam; az elmúlt századok tájszerkezete, a hatalmas puszták egy faj- és egyedszámban más, valószínűleg gazdagabb élővilágnak biztosítottak életteret, mint a mai intenzív nagyüzemi gazdálkodás.

A XIX. század második felében Munkácsy Mihály sokszor tartózkodott a gerendási pusztán, nagybátyja Reök István tanyáján, Majd később rendszeresen leveleztek egymással. E levelekből tudjuk, hogy több kisebb erdőfolt volt a határban – ezideig nem sikerült beazonosítani – rendszeresen *agarásztak*, és *túzok*ra is vadásztak. Sőt egy levélrészlet annak a bizonyítéka, hogy a *fácánt* már *mesterségesen tenyésztették*.

1873. november 30.- Reök levele Munkácsyhoz:„...Három nap vadásztam az őszön, egyszer *agarásztunk* sokan, egyszer *fácán*ra tartottunk hajtóvadászatot s elejtettünk 50 kakast, nyúlra nem lőttünk, egyszer körvadászat volt *nyúl*ra, esett 75 darab. De most abba hagyom, Csabára kell mennem."(26)

1873. december 22. Reök leveléből Munkácsyhoz:

„...Itt nem akar igazi tél lenni, fagy, enged, egy kis hó esett, de az nap elolvadt. Sok felé

sok kárt tesz a tengernyi *egér*, mely a száraz idővel csak szaporodik. Itt körülöttem e téren nincs baj, s remélem, nem lesz ezután se, ha akart már lett volna.

A héten egy vadas erdőben vadásztunk 50-en hajtókkal, 500 nyúlnál több esett, 21 *őz* és 28 *fácán*; a fácánokat még egy előbbi alkalommal lőttük el, a *többi bevan fogva tenyésztésre."*(27)

Kiemelek még egy *túzok*ra vonatkozó részletet*(28)*, mely tulajdonképpen Munkácsy Mihály szerencsésen végződött fegyverbalesete. „ 1862–63-ban ugyanezzel a puskával egyszer megjárta Miska – majdnem megölte őt – akkor persze meg volt töltve, mégpedig öreg söréttel, mert túzokot szeretett volna lőni.

A fegyver vállára akasztva és annak tartószíját fogva éppen indulóban volt, mikor az előbb említett unokahúga a szobába lépett. Miska gavalléros pozícióba vágta magát, a köszönés alatt bal kezét a szíjon lerántva a felhúzott puska kakasát érintette meg és a könnyen járó, kilőtt fegyver elsült, az egész töltés Miska fejétől pár hüvelyknyire ment föl és a plafonba fúródott. Aztán le is mondott a túzok vadászatról." Ez az idézet legalább két fontos ismerettel, tanulsággal szolgál. Egyszer, hogy a gerendási pusztán vadászták a túzokot, vadászhatták, mert nyilván fészkelt, volt. *(Még később is.)* A másik, hogy mennyi szabálytalanság történt a fegyver használatával... – ezt különösen a vadászok tudják kiértékelni.

A gerincesek katalógusában a *halak*ról *(Pisces)* nem tudok érdemben szólni, mert nincsenek adataim. Ugyanakkor biztos, hogy a környék nagy csatornáiban és a Csicsely-tóban apróbb halak előfordulnak.

A kétéltűek *(Amphibia)* közül a következőkkel találkozhatunk a vizes, nyirkos laposokban, tócsákban, csatornákban és tóban; vöröshasú unka *(Bombina bombina)*, barna varangy *(Bufo bufo)*, zöld varangy *(Bufo viridis)*, leveli béka *(Hyla arborea)* a lombozatban, és a nagyobb testű tavi béka *(Rana ridibunda)* melyet könnyen tévesztenek össze a kecskebékával.

A hüllők *(Reptilia)* igazán kevés fajjal – és egyedszámmal – képviselik magukat alkalmas élőhely híján. Leggyakoribb a fürge gyík *(Lacerta agilis)* és a zöld gyík *(L. viridis)*. Egy kígyófaj, a vízisíkló *(Natrix natrix)* is él a területen. Nyilvánvaló, hogy a most elmúlt száraz évtizedtől eltérő, vizes időjárás periódusban sokkal több kétéltű, hüllő, – és más madárfajok jelenlétével számolhatunk.

A madarak *(Aves)* az előzőektől eltérően, már sokkal látványosabban képviselik magukat. Ebben a kis katalógusban a madárfajokból lehet legtöbbet ismertetni.*(29)*

Gémfélék *(Ardeidae)*: szürke gém *(Ardea cinerea)* kóborló egyedeivel a csatornák mentén és a tarlókon találkozhatunk; pocgém *(Ixobrychus minutus)* kisebb gödrök, nádfoltok fészkelője.

Gólyafélék *(Ciconiidae)*: fehér gólya *(Ciconia ciconia)* egykori gyakori *(!)* fészkelő, különösen a vizes periódusokban, mostanra szinte eltűnt.

Récefélék *(Anatidae)*: nagy lilik *(Anser albifrons)* október és március környéki vonuláskor százezer példányszámban időznek a kardoskúti pusztán, de különösen ősszel, tömegesen vonulnak táplálkozóhelyeikre a gerendási és a kígyósi határban is; kis lilik *(A. erythropus)* az előzőnél jóval kisebb mennyiségben őszi–tavaszi vonuláskor látható; tőkés réce *(Anas platyrhynchos)* fészkelő, de vonulás idején nagyobb csapatok is megfigyelhetők a „kardoskúti pihenőkből".

Vágómadár-félék *(Accipitridae)*: héja *(Accipiter gentilis marginatus)* kóborló példányával találkozhatunk; karvaly *(A. nisus)* elsősorban télen láthatjuk kóborló példányait a határban; pusztai ölyv *(Buteo rufinus)* kóborlásán megfigyelve a kígyósi és a kardoskúti pusztákon június és november közt, így itteni alkalmi megfigyelése is előfordulhat; egerészölyv *(Buteo buteo)* leggyakoribb nagytestű ragadozómadarunk a határban, télen északabbról érkező példányokkal is szaporodik állományuk; gatyás ölyv *(B. lagopus)* rendszeres téli vendég; pusztai

sas *(Aquila nipalensis)* megfigyelve 1952. május 12.-én Békéscsaba határában; kékes rétihéja *(Circus cyaneus)* téli vendég időnként október és április közt; barna rétihéja *(C. aeruginosus)* az előbbinél gyakoribb előfordulású; vörös vércse *(Falco tinunculus)* fészkel a határ több pontján akácfákon.

Fácánfélék *(Phasianidae)*: fogoly *(Perdix perdix)* valamikor gyakori fészkelő volt, mostani előfordulásáról nem tudok; fürj *(Coturnix coturnix)* egykor gyakori volt, az utóbbi években újra hallható lassan növekvő állománya; fácán *(Phasianus colchicus)* gyakori, tenyésztett állománnyal dúsított a vadászterület, Gerendáson kb. 150 éve kezdték mesterségesen is tenyészteni a vadászható állomány növelése érdekében. A múlt század végén még tiszta *Ph. c. colchicus* volt az állomány az egész országban, de a betelepített különféle alfajok miatt állománya ma már teljesen kevert, melyben a *Ph. c. torquatus* vér dominál.

Darufélék *(Gruidae)*: daru *(Grus grus)* őszi vonuláskor ezrével tartózkodik a kardoskúti Fehér-tavon, de táplálkozás céljával bebarangolják a környéket is; vízityúk *(Gallinula chloropus)* fészkel nádszegélyekben több helyen is.

Túzokfélék *(Otidae)*: túzok *(Otis tarda)* valamikor rendszeres fészkelője volt a határnak még e században is, a 60-as évek végéig, mostani előfordulásáról nincs adatom.

Lilefélék *(Charadridae)*: bíbic *(Vanellus vanellus)* rendszerese koratavaszi átvonuló, de fészkel is a határ több pontján; parti lile *(Charadrius hiatacula)* vonulási időben megfigyelhető.

Szalonkafélék *(Scolopaciade)*: nagy póling *(Numenius arquanta)* főként ősszel nagy csapatokban vonul át a tájon, a régebbi időkben minden bizonnyal fészkelt is, mint ahogy Békéscsaba és Szabadkígyós *(Ókígyós)* határában is; goda *(Limosa limosa)* helyzet hasonló a nagy pólingéhoz; füstös cankó *(Tringa erythropus)* átvonuló; piroslábú cankó *(T. totanus)* vonuláskor láthatók; szürke cankó *(T. nebularia)* tavaszi és őszi vonuláskor megfigyelhetők; kis sárszalonka *(Lymnocryptes minimus)* kis csapatokban vonuláskor láthatók; apró partfutó *(Calidris minuta)* kisebb nagyobb csapatokban vonuláskor; pajzsoscankó *(Philomachuy pugnax)* néha nagy tömegekben vonul át, de minden esztendőben láthatók kisebb csapataik főleg március–április és szeptember–október hónapokban.

Sirályfélék *(Laridae)*: dankasirály *(Larus ridibundus)* egyre több csapat kóborol a gerendási határban is, hiszen a környező települések gondozatlan szeméttelepei is folyamatosan növelik létszámukat *(a szeméttelepek fedetlen szervesanyag hulladéka jelentős táplálékbázis számukra!)*.

Galambfélék *(Columbidae)*: vadgerle *(Streptopelia turtur)* a megmaradt tanyavilág öreg gyümölcs-foltjaiban, fasorokban és facsoportokban költ, létszámuk újra lassan gyarapodik. Vonuló madár; balkáni gerle *(S. decaocte)* az emberi településeken, állattartó telepeken az előző fajnál több fészkel.

Kakukkfélék *(Cuculidae)*: kakukk *(Cuculus canorus)* előfordul kis számban, fészket nem épít, tojásait elsősorban a nádirigó fészkébe helyezi s azzal kelteti ki.

Bagolyfélék *(Strigidae)*: kuvik *(Athene noctua)* állandó költőmadár Gerendáson is, sajnos kevesebb mint régen; erdei fülesbagoly *(Asio otus)* fészkel, elsősorban elhagyott szarkafészkekben, télen néha nagyobb csapatok gyülekeznek a belterület fenyőfáin *(különösen „egeresesztendőkben")*.

Gyurgyalagfélék *(Merops apiaster)*: gyurgyalag *(Merops apiaster)* nyárvégi vonulásakor átmegy a területen, hangját hallani, régebben fészkelt az egyházi földnél, a homokbánya falában.

Bankafélék *(Upupidae)* : búbosbanka *(Upupa epops)* létszáma rendkívül lecsökkent, de az állattartó telepek, trágyatelepek környékén még fészkel évente1-2 pár.

Harkályfélék *(Picidae)*: züldküllő *(Picus viridis)* évente 1–2 pár fészkel, kóborlásakor többször is megfigyelhető; nagy fakopács *(Dendrocopos maior)* évente 1–2 pár fészkel; balkáni fakopács *(D. syriacus)* fészkelő faj, állandóan megfigyelhető.

Pacsirtafélék *(Alaudidae)*: búbospacsirta *(Galerida cristata)* gyakori fészkelő faj a belterületen és a határban, állandóan előfordul; mezei pacsirta *(Alauda arvensis)* fészkelő faj a határban, bár sajnos sokkal kevesebb mint régen.

Fecskefélék *(Hirundinidae)*: füstifecske *(Hirundo rustica)* állandó fészkelő madár, de sokkal kevesebb példányban mint régen; molnárfecske *(Delichon urbica)* fészkelő a házak ereszei alatt, megfogyatkozott számban.

Sárgarigófélék *(Oriolidae)*: sárgarigó *(Oriolus oriolus)* ritka fészkelője lett a határnak, de minden esztendőben előfordul.

Varjúfélék *(Corvidae)*: dolmányos varjú *(Corvus cornix)* főleg téli kóborlása idején előfordul a határban; vetési varjú *(C. frugilegus)* gyakori, állandóan kóborló faj a határban és belterületen; csóka *(Coloeus monedulsa)* varjúcsapatok tagjaiként fordul elő, egyes periódusokban pedig a templomtoronyban fészkeltek is; szarka *(Pica pica)* rendszeres fészkelője a határ akácfasorainak, különösen hasznos, hogy fészeképítése révén fészkelőhelyet biztosít a vércséknek és baglyoknak!

Szajkó *(Garrulus glandarius)* főként téli kóborlása idején kerül szem elé a kisebb facsoportokban, erdőfoltokban.

Cinegefélék *(Paridae)*: széncinege *(Parus maior)* gyakori költőfaj a belterületen és a tanyák „élő" vagy elöregedett gyümölcsöseiben egyaránt, állandó; kék cinege *(P. caeruleus)* előfordul, de az előzőnél jóval ritkább Gerendáson; őszapó *(Aegithalos caudatus)* téli kóborlásain, főleg cinegecsapatok társaságában figyelhetők meg.

Ökörszem-félék *(Troglodytidae)*: ökörszem *(Troglodytes troglodytes)* téli kóborlásakor láthatók kertekben, temetőkben és elhagyott besűrűsödött tanyai gyümölcsösökben.

Rigófélék *(Turdidae)*: léprigó *(Turdus viscivorus)* télen időnként nagy csapatokban jelenik meg, főleg fagyöngy után kutatva; fenyőrigó *(T. pilaris)* téli átvonuló vendég, időnként nagy csapatokban; szőlőrigó *(T. iliacus)* téli átvonuláskor, kóborláskor láthatjuk elsősorban a belterületeken; fekete rigó *(T. merula)* Gerendás fészkelő rigója, egész évben előfordul a belterületen; hantmadár *(Oenanthe oenanthe)* a tágabb határ homokos, szikes laposain megfigyelhető; házi rozsdafarkú *(Phoenicurus ochruros)* enyhe teleken, kóborláskor megfigyelhető a belterületen, fészkelése lehetséges; vörösbegy *(Erithacus rubecula)* vonulási időszakokban, de enyhe teleken is előfordulnak kóborló példányai a kertekben.

Poszátafélék *(Sylviidae)*: nádirigó *(Acrocephalus arundinaceus)* a Csicsely-tó és egyéb kisebb nádfoltok *(kisszámú)* fészkelője; cserregő nádiposzáta *(A. scirpaceus)* nádfoltok, nádszegélyek fészkelője; barátkaposzáta *(Sylvia atricapilla)* bel- és külterületek bokrosainak fészkelője, a terület egyik legszebb és legváltozatoabb hangú énekesmadara; mezei poszáta *(S. communis)* a bokrosok, sövények rendszeres fészkelője; kis poszáta *(S. curruca)* fészkelése lehetséges a kertekben, kóborló példányaival főként ősszel találkozhatunk.

Királyka félék *(Regulidae)*: sárgafejű királyka *(Regulus regulus)* téli vendégként láthatjuk a belterület fenyőin elsősorban, többször cinegék társaságában. A legkisebb termetű madár amit láthatunk itt is.

Légykapó–félék *(Muscicapidae)*: szürke légykapó *(Muscicapa striata)* a falu gyümölcsöseiben rendszeresen fészkelő.

Billegetőfélék *(Motacilliadae)*: barázdabillegető *(Motacilla alba)* a határ megfogyatkozott számú, de állandó fészkelője, enyhe teleken kóborló példányok is megfigyelhetők; sárga billegető *(Motacilla flava)* kisszámú, rendszeres fészkelője a határnak; kucsmás billegető *(M. flava feldeggi)* 1980 tavasza óta fészkel Szabadkígyós és Békéscsaba határában, fészkel Kardoskúton, megfigyelve fészkelési időben Gerendáson csatorna menti kis réten.

Csonttollú-félék *(Bombycillidae)*: csonttollú *(Bombycilla garrulus)* északról jövő, téli inváziós madár, kisebb-nagyobb csapatai megfigyelhetők – főként hideg teleken – a faluban, bogyótermő fákon.

Gébicsfélék *(Laniidae)*: kis őrgébics *(Lanius minor)* régebbi fészkelése biztos, 1990-ben májusban megfigyelve a csabai út akácsorán; tövisszúró gébics *(L. collurio)* kisszámú fészkelője a határ bokrosainak.

Seregélyfélék *(Sturnidae)*: seregély *(Sturnus vulgaris)* a település kertjeinek és az elhagyatott tanyasi gyümölcsöseknek, belterületeknek egyaránt állandó fészkelője. A fészkelési lehetőséget természetesen meghatározzák az elfoglalható odúk és az épületek nyugodt, fészkelésre alkalmas rései. Ha lehet, laza kolóniában költenek. Vonulási időben nagyobb csapatokban láthatók.

Verébfélék *(Passeridae)*: házi veréb *(Passer domesticus)* az emberi települések környékének leggyakoribb fészkelői; mezei veréb *(P. montanus)* az előzőnél kisebb létszámban, de rendszeres költő és előforduló, főként a tanyás települések körül.

Pintyfélék *(Fringillidae)*: zöldike *(Carduelis chloris)* rendszeres fészkelő a faluban, kertekben, fasorokban, temetőben, de tanyai gyümölcsösökben is; tengelic *(C. carduelis)* szintén rendszeres fészkelője a község fasorainak, a zöldikéhez hasonlóan télen kisebb-nagyobb csapatokban láthatjuk őket a határban kóborolni; kenderike *(C. cannabina)* fészkelése valószínű, télen csapatokban láthatjuk a határban; téli kenderike *(C. flavirostris)* téli vendégként csapatokban láthatjuk a vidéken; süvöltő *(Pyrrhula pyrrhula)* téli kóborláskor látható juhar- és bogyóstermésű fákon, az utóbbi években kevesebb és ritkán előfordulású a környéken; erdei pinty *(Fringilla coelebs)* rendszeres fészkelő a belterület idős fáin, télen kóborlókkal is találkozhatunk; sordély *(Emberiza calandra)* kisszámú, de rendszeres fészkelője a határnak; hósármány *(Plectrophenax nivalis)* téli vonuláskor kisebb-nagyobb csapatokban elsősorban a kardoskúti szikeseken, de Kígyóson is előfordul, gerendási megfigyelése is lehetséges főleg hideg teleken.

Az emlősök *(Mammalia)* sokkal kisebb fajszámban képviselik csoportjukat. Ugyanakkor idetartoznak a száraz esztendőkben felszaporodó, a mezőgazdaságban és a háztartásokban egyaránt kárt okozó rágcsálók, de idetartoznak a vadászati szempontból – és népgazdasági szempontból is – igen értékes vadászható fajok, mint a nyúl és az őz.
Az emlősfaunát a következő fajok képviselik:

mezei cickány *(Crocidura leucodon)* a mezőgazdasági területeken; kultúrterületeken, kertekben a kelet-európai sün *(Erinaceus europaeus roumanicus)*; denevérek közül a törpe denevér *(Pipistrellus pipistrellus)* és a szürke hosszúfülű denevér *(Plecotus auritus)* él a településen. A legnagyobb termetű a határban a róka *(Vulpes vulpes)*; de a leggyakoribb kistermetű ragadozó a menyét *(Mustela nivalis)*, amelyik tanyába ha beköltözik, onnan évekre eltűnik az egér. A görény *(M. putorius)* szintén gyakori lakója az emberi települések környékének.

A mezei nyúl *(Lepus europaeus)* a mezőgazdasági területeken ma is gyakori, de létszáma nem hasonlítható a régi állapotokhoz. Vadászható faj. A hörcsög *(Cricetus cricetus)* ma már

nemcsak a mezők, de a szántók jellegzetes állata, bundájáért csapdázzák. A pézsmapocok *(Fiber zibethicus)* a csatornák partoldalaiban telepedett meg e században.

A mezei pocok *(Mircotus arvalis)* az egyik legismertebb és leggyakoribb állata a határnak. A vándorpatkány *(Rattus norvegicus)* a szeméttelep, a vágóhíd és a nagyobb elhanyagolt területű istállók körül figyelhető meg. A házi egér *(Mus musculus)* talán az egyik legismertebb „vadállatunk" az emberi települések környékén.

A vidéken egykor gyakori ürge *(Citellus citellus)* már csak szórványosan él, ritkán látható a környék maradék mezőin. A határ legnagyobb testű vadja az őz *(Capreolus capreolus)*, amely az átalakult határban jól alkalmazkodott a mezőségi kultúrtájhoz. Vadászható faj.

Környezetgazdálkodás

Gerendás jónéhány pontján érezni még ma is, hogy valamikor mennyire gondozott, mintaszerű majorság majd község alakult itt. Kedvenc témánkról sokszor beszélgetve egy jó barátom fogalmazta meg, hogy „az anyagi jólét utáni hajszában a ma embere nem ismert múltat, nem ismer poézist és nem törődik a lélekkel, amely a természeti környezetünkben gyökerezik." *(30)*

Ha a természeti környezetünk rendetlen, gondozatlan, akkor az abban élő ember is az. Ez persze fordítva is igaz... A régi gazdaember harmóniában élt a természettel, azt használta, de nem zsarolta ki, mindig hosszú távra gondolkozva gazdálkodott, Házát, istállóját, udvarát és kertjét rendben tartotta, hiszen csak „jó szerszámokkal lehet jól dolgozni"...

Van egy régi, jó mondás: "rend a lelke mindennek". Ha rend van a gondolatainkban és rend a portánkon – mindenkinek *csak* a sajátjában, akkor már rend lesz a településen is.

A környezetgazdálkodás azt jelenti, hogy "szelíd technológiákat" alkalmazzunk mezőgazdaságban és iparban egyaránt. Az elmúlt évtizedek eufórikus vegyszer- és műtrágya használata, a minden áron való többtermelés, az iparszerű mezőgazdálkodás hihetetlen sok problémát vetett fel az emberiségnek és így minden egyes településnek egyaránt. Elsősorban az ipar és a mezőgazdaság tévútjai miatt van környezetszennyezés a világ minden pontján.

A gondolkozz globálisan és cselekedj lokálisan azt jelenti, hogy mindenkinek a saját feladatát kell elvégezni, helyben. Kinek New Yorkban, kinek Pesten, kinek Gerendáson. Röviden ez a lényege a környezet- és természetvédelemnek...

Bármilyen legyen is a politikai rendszer, a környezetünk mindig létezik, s azzal nekünk kell gazdálkodni, hogy szebb és jobb legyen. Az utcarendezéseket, további faültetéseket, kerékpárút építést, a határban kiserdők, csenderesek létesítését, az állattartó telepek szépítését stb mind meg kell oldani, tovább kell fejleszteni, hogy az unokáknak még szebb és rendezettebb legyen a falu és határa.

Gerendáson sok híres ember megfordult az elmúlt századokban, de két ember tiszteletére mindenképpen *javasolnám, hogy ültessenek emlékfát: Munkácsy Mihály és Mokri Sámuel tiszteletére.* E fák élő figyelmeztetésként biztathatnák a fiatalokat, hogy a legkisebb tanyavilágból is el lehet jutni az emberiség magas csúcsaira.

Jegyzetek

1. Gerendás. In: Békés vármegye, szerk.: MÁRKUS György, Bp. 1936., 322.p.
2. Gerendás, i.m. 323.p.
3. HAAN Lajos: Békéscsaba története. 1858. 16.p.
4. HAAN Lajos: I.m., 17.p.
5. GAZDAG László: Régi vízfolyások és elhagyott folyómedrek Orosháza környékén. In: Sz. K. Múzeum Évkönyve, Orosháza, 1960., 282.p.

6. GAZDAG László: I.m., 280.p.
7. GAZDAG László: I.m., 282.p.
8. BODNÁR Béla: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza. In: Föld és Ember, Szeged, 1928.
9. FODOR Ferenc: Magyar vízmérnökök a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Bp., 1957.
10. CSIZMAZIA György: A kurgánok gerinces állatainak vizsgálata. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged, 1982., 210.p.
11. SZÁNTÓ Imre: Békéscsaba urbéri viszonyai. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből, szerk.: Kristó és Székely, Bcs., 1970., 63.p.
12. HAÁN Lajos: I.m., 23.p.
13. SZÁNTÓ Imre: I.m., 70.p.
14. Levelek Munkácsyhoz – Munkácsyról. Szerk.: CEGLÉDI Imre, Bcs., 1976., 8.p.
15. Gerendás, I.m. 322.p.
16. Gerendás, I.m. 322.p.
17. BECSEI József: Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. Bp., Akadémia kiad., 1983., 86. p.
18-. HULEY Alfréd: Nevek világa Gerendáson. Gerendás, 1982. Kézirat
19. HULEY Alfréd: I.m. 109.p.
20. BORBÁS Vince: Békés vármegye flórája. Bp., 1881.
21. KISS István: Növényvilág. In: Orosháza története, szerk.: Nagy Gy., Orosháza, 1965., 61.p.
22. KISS István: I.m. 65.p.
23. KISS István: A pusztaföldvári Nagytatársánc és a rajta levő ősgyep természetvédelmi, tudományos és közművelődési jelentősége. In: B. M. Természetvédelmi Évkönyv, szerk.: Réthy Zs., Bcs., 1976., 56.p.
24. KISS István: A „tályog-gyökér" előfordulása Orosháza határában. In: Sz. K. Múzeum Évkönyve, szerk.: Nagy Gy., Orosháza, 1960., 315.p.
25. KISS István Növényvilág. I.m. 62.p.
26. Levelek... I.m. 84.p.
27. Levelek... I.m., 85.p.
28. CEGLÉDI Imre: Munkácsy Békéscsabán. Bcs., 1975., 110.p.
29. A madarakat rendszertani sorrendben, családonként ismertetem: KEVE András: Magyarországi madaraink névjegyzéke, Bp. 198 p. alapján.
30. CSIZMADIA György: I.m., 213.p.

RÉTHY Zsigmond
Munkácsy Mihály Múzeum
560 BÉKÉSCSABA
Széchenyi u. 9.